

Рецензенти: *Свідерський Юрій Юрійович*, кандидат історичних наук, доцент кафедри історії України Тернопільського обласного комунального інституту педагогічної післядипломної освіти
Краснопольська Руслана Андріївна, заслужений вчитель України, вчитель історії ЗОШ № 22 м. Тернополя

Редагування: *Маргарита Більчук*
Дизайн обкладинки: *Віталій Нехай*

Панчук І.

П16 Історія України : міні-довідник для підготовки до зовнішнього незалежного оцінювання та державної підсумкової атестації / І. Панчук. — Тернопіль : Підручники і посібники, 2021. — 272 с.

ISBN 978-966-07-3480-7

Пропонований посібник призначений для самостійної підготовки до зовнішнього незалежного оцінювання з історії України, а також для поурочної роботи. Він укладений відповідно до чинної програми з історії України для середньої загальноосвітньої школи та чинної програми ЗНО. У виданні в стислій формі представлено теоретичні відомості та різноманітні словниково-довідкові матеріали з історії України (від найдавніших часів до наших днів).

Для абітурієнтів, учнів та вчителів загальноосвітніх навчальних закладів.

УДК 94(03)

ISBN 978-966-07-3480-7

© Панчук І., 2021

Пропонований міні-довідник спрямований на забезпечення підготовки до складання зовнішнього незалежного оцінювання.

Щоб допомогти абітурієнтам у швидкому та якісному вивченні історичних фактів, пов'язаних з минулим України, до кожної теми вміщено хронологічний довідник. Звичайно, неможливо передати весь загальний фактичний матеріал, тому дібрано лише найважливіші з погляду історії події. Перевагу надано фактам, які віддзеркалюють історію Українського державотворення. Більше уваги приділено політичним подіям, але відображено також і соціально-економічне та культурне життя. Наприкінці міні-довідника наведено додатки до нього, які суттєво поповнять інформаційний арсенал абітурієнта.

У словнику персоналій, поданому майже до кожної теми, висвітлено діяльність представників різних політичних і соціальних таборів та ідеологічних напрямів крізь призму сьогодення. Наведено також інформацію про відвертих ворогів України, про представників інших народів, які мають стосунок до нашої історії. Чималу увагу приділено діячам культури, їхній творчості. За допомогою життєписів політичних, військових, господарських і культурних діячів можна простежити найголовніші віхи історії нашого народу від найдавніших часів до наших днів, успіхи та досягнення, поразки і невдачі, боротьбу за національне й соціальне визволення.

У посібнику вміщено (майже до кожної теми, згідно з програмою) також термінологічний словник, покликаний допомогти абітурієнтам подолати труднощі, які постають під час засвоєння навчального матеріалу. Тематика словника охоплює основні поняття, що стосуються історії України від найдавніших часів до наших днів. Враховано нові підходи, що з'явилися за останні десятиліття в історичній літературі. Головним принципом викладу матеріалу є якнайширше охоплення і стисле розкриття понять і термінів, їх змісту і значення, використаних сучасною наукою, на матеріалах і прикладах з історії України.

Пропоновані матеріали дають змогу майбутнім абітурієнтам поглибити, систематизувати, перевірити свої знання з історії України та зробити об'єктивний висновок про їх загальний рівень, а отже — ґрунтовно підготуватися до зовнішнього незалежного оцінювання. Старанно опрацювавши всі запропоновані теоретичні та словниково-довідкові відомості, вони зможуть успішно скласти зовнішнє незалежне тестування та вступити до обраного вишу.

Посібник має універсальний характер, тому його можуть використовувати вчителі — для поурочної роботи, а також учні загальноосвітніх середніх навчальних закладів — для повторення програмового матеріалу та поглиблення знань з цього предмета.

Щастя вам, шановні абітурієнти, вчителі та учні!

ОСНОВНІ СКОРОЧЕННЯ

Австр. — австрійський
Адмін. — адміністративний
АМ — Академія мистецтв
АН — Академія наук
АРК — Автономна Республіка Крим
Б-ба — боротьба
Бл. — близько
Бурж. — буржуазний
Вєл. — великий
Визв. — визвольний
Військ. — військовий
ВКП(б) — Всесоюзна комуністична партія (більшовиків)
Внутр. — внутрішній
ВР — Верховна Рада
ВУАН — Всеукраїнська академія наук
ВЦВК — Всеросійський центральний виконавчий комітет
Ген. — генеральний
Гол. — головний
Госп. — господарський
Гром. — громадський
Губ. — губернія, губернський
ГУР — Головна українська рада
Дем. — демократичний
Держ. — державний
Драм. — драматичний
Екон. — економічний
Засл. — заслужений
Заст. — заступник
Зах. — Західний
Зб. — збірка
ЗУНР — Західноукраїнська Народна Республіка
Ін. — інший
Ін-т — інститут
Ім. — імені
Іст. — історичний
КДБ (КГБ) — Комітет державної (государственной) безпеки
Ком. — комуністичний
КП(б)У — Комуністична партія (більшовиків) України
КПУ — Комуністична партія України
К-ра — культура

Крит. — критичний
Культ. — культурний
Літ. — літературний
Л-ра — література
МВС (МВД) — міністерство внутрішніх справ (дел)
Муз. — музичний
НАНУ — Національна академія наук України
Нар. — народний
Наук. — науковий
Нац. — національний
Нім. — німецький
НКВС (НКВД) — народний комісаріат внутрішніх справ (дел)
НРУ — Народний рух України
НТШ — Наукове товариство імені Т. Шевченка
Обл. — область, обласний
Осв. — освітній
Осн. — основний
ОУН — Організація українських націоналістів
О-ція — організація
Парт. — партійний
Пд. — Південний
Пед. — педагогічний
Пн. — Північний
Побл. — поблизу
Пов. — повіт
Поет. — постичний
Політ. — політичний
Прив. — приватний
Пром. — промисловий
Проф. — професор
Псевд. — псевдонім
Публіц. — публіцистичний
Рад. — радянський
Рев. — революційний
Респ. — республіканський
РМ — Рада Міністрів
Р-н — район
РНК — Рада Народних Комісарів
Рос. — російський
Рр. — роки
РСДРП — Російська соціал-демократична робітничка партія
РУП — Революційна українська партія

РФ — Російська Федерація
 С. — село
 Світ. — світовий
 СВУ — Союз визволення України, «СВУ» — «Спілка визволення України»
 СПУ — Спілка письменників України; Соціалістична партія України
 Сусп. — суспільний
 Суч. — сучасний
 Сх. — Східний
 Терит. — територіальний
 Тт. — томи
 Т-во — товариство
 Театр. — театральний
 ТУП — Товариство українських поступовців
 УАН — Українська академія наук
 УГА — Українська Галицька армія
 УГГ — Українська Гельсінська група
 УГКЦ — Українська греко-католицька церква
 УГС — Українська Гельсінська спілка
 УДХП — Українська демократична хліборобська партія
 УКП — Українська комуністична партія
 Укр. — український
 УНДО — Українське національно-демократичне об'єднання
 УНДП — Українська національно-демократична партія
 УНП — Українська народна партія
 УНР — Українська Народна Республіка
 Ун-т — університет
 УПА — Українська повстанська армія
 УПСФ — Українська партія соціалістів-федералістів
 УРДП — Українська радикально-демократична партія
 УРСР — Українська Радянська Соціалістична Республіка
 УСДРП — Українська соціал-демократична робітничка партія
 УСС — Українські січові стрільці
 УЦР — Українська Центральна Рада
 Феод. — феодальний
 Філол. — філологічний
 Філософ. — філософський
 Ф-т — факультет
 Худ. — художній
 Центр. — центральний, ЦК — центральний комітет
 ЧК — рос. Чрезвычайная (Надзвичайна) комісія
 Юрид. — юридичний

1. ВСТУП ДО ІСТОРІЇ УКРАЇНИ

Історія висвітлює минуле людства з метою розуміння сьогодення та перспективи розвитку. Історія України як наука вивчає процес розвитку українського народу (а також історію його предків, інших племен і народів на нашій території) на основних землях поселення від найдавніших часів до сучасності.

Періодизація історії України. Історію України умовно поділяють на певні періоди. Найпоширеніша періодизація має таку хронологію:

- Стародавня історія (близько 1 млн років тому – IV ст.; від появи першої людини на наших землях до виникнення перших цивілізацій, слов'янських державних об'єднань);
- Середньовічна історія (V – кінець XV ст.; основні віхи: існування Київської, Галицько-Волинської, Литовсько-Руської держав);
- Нова історія (XVI–XIX ст.; перебування України у складі Речі Посполитої, Московської (Російської), Австрійської (Австро-Угорської) держав, козащина та Гетьманщина);
- Новітня історія (XX – початок XXI ст.; основні віхи: Українська національна революція, перебування у складі СРСР, інших держав, незалежна Україна).

Джерела з історії України: речові, усні, писемні, візуальні. Вивчення історії України спирається на джерела. Історичні джерела — усе створене в процесі діяльності людини, що дозволяє вивчати минуле людського суспільства. Вони поділяються на такі типи:

- речові (історичні залишки матеріальної культури минулого, які вивчає археологія);
- усні (казки, легенди, міти, перекази, пісні тощо);
- писемні (літописи — «Повість минулих літ», Київський, Галицько-Волинський, Величка, Граб'янки, Самовидця; мемуари — Є. Чикаленка, В. Винниченка, законодавчі й адміністративно-правові акти — «Руська правда», Литовські статuti, гетьманські універсали; дипломатичні — листування, договори; інші документи);
- візуальні (ікони, карикатури, малюнки, плакати, реклама, фотодокументи, художні картини тощо);
- мовні (дають інформацію на основі аналізу мов), етнографічні (традиції, вірування, свята, аналіз побуту та звичаїв); антропологічні (залишки людських поховань) та інші.

Терміни та поняття

Археологія (від гр. «стародавній») і «поняття, розум, наука, слово») — наука, що висвітлює іст. минуле людського с-ва на основі речових пам'яток

(знаряддя праці, предметів побуту, зброї, прикрас, жител, місць поселення, поховання), що їх виявляють переважно під час археологічних розкопок.

Історичні джерела — речові чи писемні пам'ятки, що є свідченням минулого, а також мови народів, традицій, вірування, свята, пісні, легенди, перекази, що сягають далекої давнини. Вивчення і. дж. допомагає вченим краще уявляти життя людей у різні іст. епохи.

Історія (від гр. «розповідь про минулі події, дослідження минулого») — 1) процес розвитку природи і с-ва; 2) наука, що вивчає в хронологічній послідовності хід розвитку людського с-ва та його закономірності.

Історія України — процес формування держави України.

Хронологія (від гр. «час» і «слово, вчення») — 1) допоміжна іст. дисципліна, що встановлює точні дати подій, джерел тощо; 2) послідовність іст. подій у часі.

Цивілізація (від лат. «громадський, державний») — 1) рівень сусп. розвитку та матеріальної к-ри, який визначається розвитком продуктивних сил, основу життя становлять результати діяльності самих людей; 2) синонім к-ри; 3) ступінь сусп. розвитку, що настав після варварства. Трипільська ц. на укр. землях утворилася прибл. тоді ж, як у Єгипті, Передній Азії — близько шести тисяч років тому.

2. СТАРОДАВНЯ ІСТОРІЯ УКРАЇНИ

Стародавня історія України досліджує життя людей на наших землях за найдавніших часів. Особлива роль у її вивченні належить археології. В основі археологічної періодизації історії України лежить основний матеріал для вивчення знаряддя праці, тому умовний поділ тут такий:

- **кам'яний вік** (близько 1 млн років тому — III тис. до н. е.)
- **бронзовий вік** (приблизно II тис. до н. е.)
- **ранній залізний вік** (IX ст. до н. е. — IV ст. н. е.).

Кам'яний вік учені домовилися поділяти на менші періоди:

- **палеоліт**, або давній кам'яний вік, на території України тривав від 1 млн до 10 тис. років тому. У свою чергу, його поділяють на ранній (1 млн — 150 тис.), середній (150 тис. — 40-35 тис.) і пізній (40 тис. — 10 тис.).
- **мезоліт**, або середній кам'яний вік, на території України тривав від 10 до 7 (6) тис. років до н. е.
- **неоліт**, або новий кам'яний вік, — від 6 тис. до 4 тис. років до н. е.
- **інколи виділяють енеоліт**, або мідно-кам'яний вік (4-3 тис. років до н. е.)

Поява та розселення людей на території України. Заняття привласнювального господарства. Пралюди вперше з'явилися на території України близько 1 млн років тому, про що свідчить стоянка біля с. Королеве Виноградівського району на Закарпатті.

Ранній палеоліт — архантропи, основне знаряддя праці — ручне рубило, заняття — збирання та полювання, жили архантропи первісними людськими стадами, стоянки — крім Королево, **Киїк-Коба**, Амвросіївка та інші.

Середній палеоліт — неандертальці (палеоантропи), заняття — збиральництво і полювання на великих тварин, знаряддя — гостроконечники, скребла, жили матріархатом (материнським родом), близько 200 стоянок.

Пізній палеоліт — кроманьйонці (неоантропи), заняття — збиральництво, застосування різних способів полювання, знаряддя — ножі, різці, скребла, сокири, наконечники списів, жили матріархатом, відомо понад 500 стоянок, у тому числі **Мізин**, **Кирилівка** (у сучасному Києві), **Межиріч** та інші. На Мізинській стоянці були знайдені статуетка з бивня мамонта і **браслет з меандровим орнаментом**.

Залюднення території України відбувалося через Балкани та Центральну Європу, деякі вчені вважають, що і через Кавказ.

Мезоліт — оскільки великі тварини вимерли, змінилися способи полювання і мисливські знаряддя, досягнення — початок риболовлі, користування луком і стрілами, лижами, човнами, приручення собаки, родові общини об'єднувалися в племена.

Неоліт — виникнення землеробства і скотарства. До цього часу люди споживали те, що їм дарувала природа (привласнювальне господарство), нові види діяльності отримали назву відтворювальне (продуктивне) господарство. Ці зміни прийнято називати неолітичною революцією. Основні риси неолітичної революції:

- винайдення і поширення якісно нових способів виготовлення знарядь праці (свердління, шліфування і пиляння), створення нових знарядь праці (мотика, серп);
- виникнення нових видів виробництва та виготовлення штучних продуктів (кераміки, тканин);
- перехід від кочового до осілого способу життя;
- використання свійських тварин як тяглової сили, приручення більшої частини свійських тварин;
- суттєві зрушення в демографічній сфері, зростання кількості та розмірів поселень.

Прикладом духовних досягнень людства є наскельні малюнки з гротів Кам'яної могили.

Поширення землеробства та скотарства на землях України. Ремесла. Оскільки назви давніх людських спільнот не збереглися (якщо вони існували), вчені користуються поняттям археологічної культури, яка означає сукупність споріднених речових залишків, здобутих під час археологічних розкопок, що належать до одного історичного часу та території.

Трипільська та середньостогівська археологічні культури. Найвідомішою культурою на території України є трипільська культура, розселення племен якої відноситься до IV – середини III тис. до н. е.). Назва походить від с. Трипілья на Київщині, поблизу якого наприкінці XIX ст. визначний археолог Вікентій Хвойка виявив сліди діяльності давніх землеробів, які свідчать про високий рівень розвитку відтворювального господарства.

Суспільне, господарське та духовне життя носіїв трипільської культури:

- основа господарства — орне землеробство (пшениця, ячмінь) та скотарство (корови, свині);
- надзвичайно добре володіння технікою вироблення глиняного посуду (кераміку трипільської культури (орнаментовану кераміку) називають ще культурою мальованої кераміки);
- виплавка міді (мідна металургія), розвиток гончарства і ткацтва;
- висока майстерність у спорудженні житла (протоміста: Тальянки, Майданецьке, бл. 15 тис. мешканців);
- мешкали родинами, які об'єднувалися в громади, згодом — у племена, очолював вождь;
- віра в Богиню-Матір, символ материнства і родючості, створення основ для появи писемності.

Але, не навчившись відновлювати родючість землі, під натиском кочовиків вони розчинилися серед інших народів, трипільська цивілізація занепадала. Саме від трипільців, які жили переважно на території Правобережної України, наші далекі предки навчилися вирощувати хліб, опанували скотарство, перейняли ремесла. Окремі елементи трипільської культури стали невід'ємною частиною сучасної української культури. Одночасно з трипільською переважно в степах Лівобережжя існувала середньостогівська культура.

Суспільне, господарське та духовне життя носіїв середньостогівської культури:

- основа господарства — скотарство (є гіпотеза, що саме ці племена вперше в світі приручили коней);
- розводили також кіз, овець, свиней, рибилили;
- інше заняття — хліборобство (вирощували пшеницю, ячмінь, просо, горох) — відіграло допоміжну роль, вели напівкочовий спосіб життя;
- померлих ховали у скорченому положенні, поруч клали посуд, зброю, статуетки, мідні прикраси.

Бронзовий вік:

- перший великий суспільний поділ праці (виділення скотарських племен з поміж інших);
- майнова та соціальна диференціація все помітніше впливають на історичний процес;
- на зміну родовій громаді приходить сусідська, посилення ролі батьків, установа патріархальних відносин, подальше виділення з роду парної родини;
- початок формування етнічних спільнот людей (тшинецько-комарівська культура праслов'ян).

Кочовики за раннього залізного віку. Першим народом на наших землях, яких називають кочівниками (номадами), були кіммерійці. Суспільне, господарське та духовне життя кіммерійців:

- на думку деяких істориків створили державу, більшість вважають, що існували племена на чолі з вождями;
 - основою їхнього господарства було конярство, пересувалися разом зі своїми стадами на великі відстані;
 - першими на теренах України, хто почав виплавляти з болотяної руди залізо, розвиток ремесел;
 - поховання у курганах, жител не залишили.
- Вони панували в наших степах у X (IX) – VII ст. до н. е. У лісостепу в цей період існувала чорноліська землеробська культура.

Суспільне, господарське та духовне життя скіфів. У VII ст. до н. е. причорноморські степи опанували скіфи. Визначний грецький історик Геродот зараховував до скіфських племен власне скіфів (скіфів-кочовиків), царсь-